

Олексій Карпович Струкевич,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри філології та гуманітарних наук Комунального вищого
навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти»

Олена Юріївна Андрощук,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник
науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВИЩІЙ ОСВІТІ

У статті розкрито сутність основних методологічних підходів до досліджень об'єкта і предмета у соціальній психології, актуалізовано проблему суб'єктивізації дослідження у соціальній психології. Вирішення даної проблеми пропонується шляхом зосередження уваги науковця на потребі методологічної рефлексії як запоруки об'єктивного дослідження. У даному розрізі проаналізовано особливості використання методів емпіричного й теоретичного пізнання, застосування понятійно-категоріального апарату, виявлення закономірностей

Ключові слова: *суб'єктивізація дослідження, об'єктивність дослідження, методологія наукового пізнання, методи емпіричного й теоретичного пізнання, предмет психології, поняття й категорії соціальної психології.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Методологічні засади наукового пізнання у царині соціальної психології завжди залишатимуться актуальними для дослідника з кількох причин. По-перше, специфіка пізнання у цій сфері визначається специфікою закономірностей спілкування і взаємодії людей, проблемами формування особистості, психологічними характеристиками макро-, мезо- і мікрогруп. По-друге, складовою інструментарію пізнання об'єкта та предмета у соціальній психології виступають знання про психологічні аспекти функціонування соціуму –

соціального суб'єкта, який у своїх діях завжди вмотивований суб'єктивними потребами та інтересами. По-третє, дослідник соціальних процесів та явищ завжди мусить мати на увазі присутність суб'єктивного чинника у власному дослідженні. Він зобов'язаний більшою чи меншою мірою контролювати свої пізнавальні дії, постійно вдаватися до методологічної рефлексії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опираються автори. Методологія сучасних соціопсихологічних досліджень пострадянського простору базується переважно на висновках Андрєєвої Г. М., Богомолової Н. Н., Петровської Л. А. які на основі аналізу світової соціально-психологічної науки виділяють три групи методів збору інформації та її обробки [1–3]. Методами соціально-психологічного впливу цілеспрямовано займаються Ю. М. Жуков, Л. А. Петровська, О. В. Соловйова, розділяючи всю їх різноманітність за допомогою дихотомного підходу [5]. Питаннями якості соціально-психологічної інформації займається Ядов В. А., Пенто Р., Гравітц М. і Саганенко Г. М. [6; 8; 9]. Вивченням проблеми подолання суб'єктивної інтерпретації документа дослідником і використання з цією метою методу контент-аналізу займаються Богомолова Н. Н., Стефаненко Т. Г. [4].

Таким чином, **метою даної статті** є розкриття сутності основних методологічних підходів до досліджень об'єкта і предмета в соціальній психології, зняття проблеми суб'єктивізації дослідником власного дослідження, зосередження уваги науковця на потребі методологічної рефлексії як запоруки об'єктивного дослідження.

Виклад основного результату дослідження. Природною складовою інструментарію пізнання у соціальній психології виступають не лише знання психологічного змісту, але й знання загального історичного, соціологічного, політологічного характеру про ті чи інші аспекти функціонування соціуму – соціального суб'єкта. І чим глибшими будуть гуманітарні знання дослідника про суспільство, тим ширшим інструментарієм пізнання він

послугуватиметься. Водночас широкі гуманітарні знання можуть стати на перешкоді головному принципу науки – об'єктивності.

Тому, перш ніж вдатися до розкриття сутності загальнонаукових методів пізнання, продуктивних у соціально-психологічному дослідженні, вважаємо за доцільне підкреслити одну з принципових методологічних відмінностей дослідження у соціальній сфері. Над дослідником завжди тяжіє небезпека спотворення, неадекватного відображення соціально-гуманітарних реалій. Насамперед це пов'язано з соціальною природою особистості вченого. Адже він не якась абсолютно ізольована від суспільного життя істота, а навпаки, занурена в життя особистість.

Ученому-гуманітарію ніяк не уникнути того, що у його особі поєднуються і неупереджений науковець, і зацікавлений представник живого соціуму, сучасник подій. І зрозуміло, що своє знання, не завжди довершене, він прагне застосувати для розв'язання нагальних суспільних проблем з огляду на свої світогляд, цінності, норми, схильності і навіть вподобання. Як виходець і представник певної суспільної верстви він дивиться на світ своє місце у ньому та на місце і роль інших суспільних верств, виходячи зі світоглядних засад своєї соціальної верстви. Як інтелектуал, зацікавлений навколишнім світом, дослідник неминуче засвоює систему ідеологем створених відомими ідеологічними течіями: консерватизмом, лібералізмом, націоналізмом та ін. Тому кожна ж особа, а тим більше науковець, навіть того не усвідомлюючи, пояснює життя суспільства, визначає своє місце та місце найближчого оточення в ньому, виходячи з системи тих чи інших ідеологічних настанов.

Щоб цього не траплялося, досліднику вагомо до мінімуму зводити неминучу ідеологічну деформацію дійсності. Переконані, що це завдання може бути успішно вирішеним, якщо науковець керується спінозівським принципом: «Не плакати, не сміятися, не ненавидіти, а розуміти». Підпорядкування цьому принципу є необхідною передумовою об'єктивного соціально-психологічного дослідження, як і будь-якого гуманітарного дослідження загалом.

Отже пізнання об'єкта і предмета соціально-психологічного дослідження, може бути продуктивним, якщо здійснюватиметься на основі таких загальнометодологічних підходів:

заперечення монополії на остаточну істину, на монопольне панування одного погляду, одного методологічного підходу, що, як свідчить історія пізнання, завжди вироджувалися в догматизування й поверховість;

раціоналізм, який заперечує надприродність у явищах природи, суспільства і людської свідомості і спрямовує дослідника на розкриття природних, об'єктивних зв'язків, які можна пояснити раціонально, логічно;

діалектизм, який потребує вивчення проявів суспільного у їх часовому розвитку з виявленням фаз зародження, становлення, активного функціонування, занепаду, відмирання, переродження у нову якість.

Що стосується застосування методів емпіричного пізнання, то вони завжди і скрізь спрямовані на здобуття й накопичення знань про факти суспільного життя, їх конкретні суспільно-психологічні прояви. Образно кажучи, емпіричні методи завжди підпорядковані справі накопичення окремих цеглинок знань майбутньої теоретичної споруди.

Незважаючи на широке різноманіття прийомів, методів емпіричного пізнання існує лише два: спостереження й експеримент.

Експеримент втілюється у конкретних прийомах прихованого спостереження, експертних опитуваннях, інтерв'юванні, анкетуванні, вивченні змісту документів (контент-аналіз), збиранні статистичного матеріалу тощо.

Експеримент, як метод, використовується суспільствознавчими науками дуже обережно і обмежено. Найчастіше це ідеальний експеримент – уявне моделювання тієї чи іншої ситуації, процесу. Застосування реального експерименту, пов'язаного зі створенням контрольованої ситуації у процесі дослідження, обмежене загальновизнаним моральним імперативом, закріпленим у правових нормах: експериментування над людьми, угрупованнями, суспільствами є аморальним та злочинним. Тому експеримент у соціальній психології може використовуватися лише в тій мірі, в якій умови

для нього створюються конкретними суспільними обставинами. Наприклад, західні дослідники розглядають пострадянський простір як природно-історичну експериментальну лабораторію для вивчення закономірностей переходу індустріального суспільства від тоталітаризму до демократії, за умови впливу на нього постіндустріального суспільства.

Другу групу методів складають методи теоретичного пізнання. Вони спрямовані на аналіз емпіричного матеріалу й виявлення закономірностей суспільно-психологічного змісту. До них насамперед належать загальнонаукові методи. Провідну роль серед них відіграє діалектичний метод. Він дозволяє зосередитися насамперед на еволюційному розвитку, та революційній трансформації систем; виділити у цьому розвитку такі закономірності як єдність та боротьба протилежностей; переростання кількісних змін в якісні; заперечення.

Поряд з ним, і в його рамках використовуються такі методи і прийоми як порівняльний (компаративний) аналіз, синтез, ідеалізація, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, індукція, дедукція тощо.

Поряд з ними для виявлення суспільно-психологічних закономірностей доцільно виділити ряд методів, які беруть до уваги особливості поведінки соціальних суб'єктів саме у соціально-психологічному контексті – як представників соціальних груп.

Метод єдності історичного та логічного. У застосуванні до виявлення соціально-психологічних закономірностей його слід сформулювати дещо конкретніше: метод єдності суспільної практики і суспільної теорії. Цей метод передбачає співставлення наслідків реального, природно-історичного розвитку подій та наукового, логічного передбачення цих наслідків. Він реалізується у таких прийомах як феноменологічний опис, компаративний, проблемно-хронологічний, ретроспективний аналіз (аналіз подій з погляду на їх наслідки).

Системний метод – це шлях пізнання, який полягає у підході до кожного соціального об'єкта, події, явища з одного боку як до системи, пов'язаних між собою складових, а з іншого – як до складової ще ширшої, складнішої системи.

Загалом, системний метод спрямовує на комплексне дослідження соціальної психіки як цілісного суспільного явища.

Структурно-функціональний метод (структуралізм) спрямовує на виявлення тривких сутнісних взаємодій, тобто функцій, між складовими системи. Даний метод ґрунтується на застосуванні таких засад і прийомів як: виділення первинної безлічі об'єктів, в яких припускається наявність певної структури; перенесення центру ваги з елементів на взаємозв'язки між елементами, на вивчення тривких сутнісних психологічних станів суспільства.

Синергетичний (від грецького *sinergetikos* – спільний, узгоджений у діях). Метод спрямовує дослідника на вивчення суспільства як саморегульованої надскладної, відкритої системи, що розвивається за нелінійними траєкторіями і в станах біфуркації набуває потенції до саморегуляції. Даний метод не дозволяє нав'язувати суспільству певної схеми, яка суперечить її природі і неминуче призводить до руйнування «запланованої» схеми у майбутньому.

Соціологічний метод полягає у виявленні соціальної зумовленості соціально-психологічних явищ, аналізу суспільних процесів з огляду на соціальну природу суб'єктів з фіксованими психологічними характеристиками.

Антропологічний метод спрямовує на вивчення суспільно-психологічних проявів як об'єктів дослідження, що зумовлені насамперед не соціальними чинниками, а природою людини як родової істоти, що має природні потреби в їжі, одязі, житлі, безпеці, задоволенні духовних потреб і т.д.

Біхевіоризм налаштовує на аналіз поведінки соціального суб'єкта, що виявляє певні психологічні реакції на соціальне «подразнення» як істоти (що є суспільною лише за своїм біологічним походженням), реагування якої зумовлене виключно конкретною ситуацією безвідносно до соціальних і культурних чинників.

Близький до нього метод «теорія обміну» пояснює зміст соціального реагування лише з огляду на співвідношення таких стимулів застосовуваних у суспільному житті як заохочення і покарання.

Нормативно-ціннісний (або культурологічний) метод наполягає на зумовленості соціально-психологічних проявів прийнятими у соціумі лише вимогами до соціальної поведінки, тобто нормами, й цінностями, як переконаннями щодо мети і завдань суспільного розвитку. Він передбачає оцінку поведінки соціальних суб'єктів лише з огляду на фундаментальні гуманістичні цінності та норми[7, с. 13-15].

Методологічну роль у психології загалом, та у соціальній психології зокрема відіграють поняття та категорії. Якщо взяти до уваги той факт, що психологічна наука істотно змінила сутність свого предмета, і тепер психічне розглядається як продукт соціально-історичного розвитку людини й суспільства. Як наслідок, пояснення онтогенезу психічних процесів здійснюється і шляхом запозичення психологією нових категорій, за змістом соціальних, а не психологічних.

Соціальні ж поняття є наслідком усвідомлення істотних характеристик конкретних соціальних суб'єктів, об'єктів та подій, наприклад, громадянин, громадська організація, суспільний рух, соціальний невроз (про стан сьогоденних європейських суспільств перед загрозою руйнування європейської системи соціальних гарантій через засилля імігрантів), соціальний вибух і т.ін.

Категорії політології (грецьке *категорія* – твердження) – загальні, фундаментальні поняття, які відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки на рівні процесів та явищ, наприклад, взаємодія, спілкування, співробітництво.

Чіткої межі між вживанням понять та категорій не існує. Ми її вбачаємо у тому, що поняття відображають суспільне життя на рівні конкретних подій, проявів та їх характеристик, а категорії – на рівні процесів та явищ. Відсутність чіткого поділу між поняттями і категоріями проявляється і в тому, що у різних контекстах одним і тим же терміном ми можемо оперувати і як поняттям, і як категорією [7, с. 16].

Поряд з поняттями та категоріями, наслідком пізнавальної діяльності кожної науки є система закономірностей. Що стосується існування закономірностей, то тут сформувалися два протилежні підходи. Підхід, сформований позитивістами полягає у запереченні суспільних закономірностей. Мовляв істинне знання – це те, яке може бути перевірене, верифіковане емпірично. Оскільки ті чи інші тези, твердження про функціонування суспільства емпіричним шляхом у переважній більшості випадків не можна перевірити – то як можна говорити про закономірності, про науковість суспільствознавчої науки в цілому, чи її окремих відгалужень. Підхід постпозитивістів, гегельянців, структуралістів є протилежним: закономірності існують. При цьому підкреслюється, що в соціальній психології, як і в інших суспільних науках, закономірності проявляються не жорстко, у кожному конкретному випадку, як це має у природі, природничих і точних науках. Наприклад, під яким би яблуком не опинявся І.Ньютон, воно неодмінно падало б йому на голову, під дією закону гравітації.

У суспільстві ж дія закономірностей має статистичний, імовірнісний характер. Вони проявляються з високою імовірністю, як тенденція, у більшості випадків, але не в кожному конкретному. Наприклад, історія неодноразово підтверджувала неспроможність суспільно політичних сил з крайніми поглядами довго протриматися при владі, але фашистам у Німеччині, як крайнім правим, це вдавалося протягом 12 років, а більшовикам/комуністам, як крайнім лівим, аж протягом 72 років.

По-друге, закономірності функціонування суспільства проявляються не автоматично, а внаслідок вольової, цілеспрямованої діяльності людей. Наприклад, всім зрозуміло, що корупція руйнує суспільство в соціально-психологічному, економічному, етичному, культурному – усіх аспектах. Але щоб її подолати, потрібні актуалізація таких соціально-психологічних рис як воля, цілеспрямованість.

Висновок. Дослідження у сфері соціальної психології пов'язані з суб'єктністю як предмета, так і суб'єкта дослідження. Щоб це не відбивалося

на об'єктивності досліджень, науковець у сфері соціально-психологічних досліджень має виходити з того, що психічне розглядається як продукт соціально-історичного розвитку людини й суспільства. Звідси, для психолога стають актуальними напрацювання методологічного характеру, здійснені суспільними науками. Їх поєднання з методологічними напрацюваннями у психологічній, і особливо соціально-психологічній науці, дозволить знімати проблему суб'єктивізації дослідження.

Тому **перспективою подальших досліджень у даному напрямку** є виявлення перспектив розвитку методології соціальної психології шляхом вивчення особливостей функціонування понятійно-категоріального апарату, витлумачення сутності методів і закономірностей, розкритих і застосовуваних суспільними науками і насамперед політологією.

Список використаної літератури

1. Андреева, Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект-Пресс, 2000.
2. Андреева, Г. М. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы / Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. – М., 2001.
3. Богомолова, Н. Н. Социальная психология печати, радио и телевидения / Богомолова Н. Н. – М., 1991.
4. Богомолова Н. Н. Контент-аналіз / Богомолова Н. Н., Стефаненко Т. Г. – М., 1992.
5. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловьевой. – 3-е, исправленное изд. – М. : Смысл, 2000.
6. Пенто, Р. Методи соціальних наук / Пенто Р., Гравітц М. // Пер. з фр. М., 1972.
7. Політологія. Курс лекцій [Електронний ресурс]: навчально-методичний посібник / ВДПУ ім. М. Коцюбинського каф. Політології. – Електрон. текст в форматі.pdf. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2008. – 479 с.
8. Саганенко, Г. М. Соціологічна інформація / Саганенко Г.М. – Л., 1977.

9. Ядов, В. А. Соціологічне дослідження. Методологія, програма, методи / Ядов В. А. – Самара, 1995.

Стаття надійшла до редакції 4.02.2016

Струкевич А. К., Андрощук Е. Ю. Методологические проблемы организации исследований в высшем образовании

В статье раскрыта сущность основных методологических подходов к исследованию объекта и предмета в социальной психологии, актуализировано проблему субъективизации исследования в социальной психологии. Решение данной проблемы предлагается путем концентрации внимания исследователя на потребности методологической рефлексии как гарантии объективного исследования. В предложенном контексте проанализировано особенности использования методов эмпирического и теоретического познания, использования понятийно-категориального аппарата, выведения закономерностей.

Ключевые слова: субъективизация исследования, объективность исследования, методология научного познания, методы эмпирического и теоретического познания, предмет психологии, понятия и категории социальной психологии.

Strukevych O. K., Androshchuk O. Yu. The Methodological problems of the organization of the research in higher education

The specificity of the knowledge in the social psychology will be always characterized with the influence of the factor of the subjectiveness at the results of the research. It is caused by the object of the research, which is represented by some social bodies, and the subject of research, which is represented by the scientist, who due to his social nature is also the social body with the complex of the social necessities and interests.

It follows, that as one of the central methodological attitude of the scientist should be already formed necessity in the methodological reflection, which is the guaranty of the objective research. It can be done due the realization of such general methodological approaches as: the refusal of the domination only one opinion, only one methodological approach; the rationalism and the dialectics.

During the discovering of the understanding of the methods the authors concentrated at such way of the theoretical knowledge as the method of the unity of the historical and logical, systematical, structural-functional method (structuralism), synergetical – methods, which are concentrated at the exploring of the object of the socio-psychological research first of all as the system of the social units, the separate elements, which are bounded first of all with the help of the external, towards them, boundies, which function in the system.

The next group of the methods are the methods of the theoretical research: sociological, anthropological, behaviorism, the method “the theory of the exchange”, normative-valuable (culturological) – are concentrated first of all at the discovering

of the internal characteristics of the persons as the generators of the social interconnections.

This article clarifies also the problem of the correlation of the concepts and categories of the social psychology with the concepts and categories of other social sciences and first of all with the politology. The strengthening of this boundy is due to the change of the attitude of the psychologists-scientists towards the object of the psychology – the clarifying of the psychical as the product of the socio-historical development of the human and society.

Authors pay also attention at the problem of the social regularities. It was concluded, that their implementation in the society is not automatical. It is the consequence of the willingfull and purposefull activity of the sociums. It bounds closely the social life with the display of socio-psychological characteristics as willingness, purposefulness and persistence.

Keywords: *the subjectivization of the research, the objectiveness of the research, the methodology of the scientific knowledge, the methods of the empirical and theoretical knowledge, the subject of the psychology, the concepts and categories of the social psychology.*